

SUDĖTINIO SAKINIO SINTAKSINIŲ SANTYKIŲ KLAUSIMU

A. PIROČKINAS

Ligi šios dienos lietuvių sintaksininkai paprastai remiasi tuo sudėtinių sakinių skirstymu, kurį yra davęs J. Jablonskis dar 1911 m. savo sintaksėje¹.

Jablonskiui prijungiamasis sakiny yra „nevienodų sakinių sudėjimas“, o „sakinių *sujungimu* vadiname vienodų sakinių sudėjimą“². Plačiau to „vienodumo“ Jablonskis nepaiškina, bet reikia manyti, kad, sekdamas rusų sintaksėmis, jis galėjo turėti galvoje sakinių savarankiškumą. Ir iš tikrųjų, 1922 m. gramatikoje Jablonskis šalutinį sakinį apibūdina kaip priklausomą, nesavaiminį³.

Kalbėdamas apie ryšio priemones, jis nurodo, kad ir vieni, ir antri sudėtiniai sakiniai gali turėti įvairių žodžių, kurie prijungia ar sujungia sakinius, nors gali būti sakinių ir be jungiamųjų žodžių⁴. Todėl prijungiamaisiais sakiniais 1911 m. sintaksėje laikomi ir tokie bejungtukiniai sakiniai:

1. Žiūriu žiūriu – devyni vilkai vieną bitę bepiauną. 2. Prikrovė vežimą – nė arkliai nepatraukia. 3. Nebūk saldus – nuris, nebūk kartus – išspiaus.

Sujungiamuosius sakinius pagal jungtukų reikšmę Jablonskis, kaip ir vėlesnės mūsų sintaksės, skyrė į sudedamuosius, priešpriešinius, skiriamuosius ir „paspiriamuosius, arba paremiamuosius“⁵.

Sudedamojo sujungimo sakiniai, aiškina Jablonskis, gali pasakyti kelis greta vienas kito vykstančius reiškinius arba vieno sakinio mintį gališ paaiškinti kitas ar keli kiti sakiniai⁶. Todėl, be sakinių su jungtukais *ir, o, nei... nei, tai... tai, čia... čia*, jis sudedamaisiais laiko ir tokius⁷:

20. Jo kumeliai net žvilga, arba paršeliai, antai, kaip iš pieno plaukę. 24. Ne gana namų darbai, bet dar reikia šeimos važinėties. 32. Kiti metai, kiti lapai. 47. Švęsti Lietuvos medžiai nejautę nuogalio: rausvasai žiemos lapas sulaukdavęs žalio. 56. Galite čia (aikštėje) gaudyti paukštelių pasirinkdami, kas (ir tatai) labai patogu yra paukštininkams.

Priešpriešiniame sakinyje „1) du arba kelius sakinius susstatome priešpriešiais, vieno sakinio mintį lyginame su kita, priešinga, kito sakinio mintimi (...) arba

¹ Žr. Rygiškių Jono Lietuvių kalbos sintaksė, Pirmoji dalis, Seinai, 1911, p. 86–96.

² J. Jablonskis, Rinktiniai raštai, t. I, Vilnius, 1957, p. 531–532.

³ JJ RR I 410.

⁴ JJ RR I 509, 532.

⁵ Žr. JJ RR I 532.

⁶ Žr. JJ RR I 535.

⁷ Čia ir toliau palikta J. Jablonskio sakinių numeracija.

2) vieno sakinio mintį kitu sakiniu susiauriname, lyg tiksliaus pažymime (pvz. 60–66)⁸. Duodamų pavyzdžių tarpe yra vienas kitas, kuris, mūsų akimis žiūrint, vargu ar skirtinas prie priešpriešinių sakinių, pvz.:

60. Ne liga jį, vaikelį, į kapus nuvarė: jis senatve mirė. 37. Varną ar prausk ar neprausk, vis juoda.

Kaip skiriamąjį sujungimo pavyzdys duodamas ir toks sakiny: *Ar šiaurys pūtė, ar upė ištvino, ar perkūnas griovė, ar žaibas mušė?*

Paremiamojo sujungimo sakiniai išreiškia du santykius – priežasties ir „darinio, arba išeities“⁹. Žiūrėdamas šių santykių, Jablonskis paremiamaisiais sakiniais laiko ne tik tokius, kaip *Baltuosius žirnius aš be galo branginu: jie greitai suverda ir labai sveiki valgyti*, bet ir su žodžiais *tuomet, todėl* (pvz. 14–17) ir net su jungtuku *ir* (19. *Paskui ragana viską sulygino, ir duobės kaip nebūta*).

Taigi Jablonskio sudėtinių sakinių klasifikacija remiasi daugiausia loginiais-semantiniais santykiais, todėl nenuostabu, kad, kaip matėme, įvairių skirtingų struktūrų sudėtiniai sakiniai pakliūva į vieną skyrių.

Beveik visi vėlesnieji lietuvių kalbos sintaksių, skirtų išimtinai vidurinės mokyklos reikalams, autoriai sudėtinių sakinių (ypač sujungiamųjų sakinių) klasifikavimu pasekė Jablonskiui¹⁰.

Tik M. Durio „Lietuvių kalbos sintaksė“ (1927) buvo vienintelis mėginimas atsisakyti Jablonskio tradicijos ir sintaksės dalykus aiškinti, remiantis A. Peškovskio teiginiais. Durys, bent mokyklos reikalui, nebuvo linkęs skirti bejungtukinių sakinių prijungimo ir sujungimo. Jo nuomone, norėdami „būtinai ieškoti sujungimo ir prijungimo skirtumų, – *šalutinių ir pagrindinių* sakinių, galėtume tai daryti tik tirdami *priegaidės* (intonacijos) skirtumus, kuriuo yra tariami *prijungiamieji* ir *sujungiamieji* sakiniai. Mat, priegaidės skirtumas, įvyksta tariant tuos jungtukus, išlieka tas pats ir nejungtukiniuose sakiniuose (...)“¹¹. Čia iš tikrųjų pakartojamos vienu metu A. Peškovskio skelbtos pažiūros, nuo kurių vėliau ir žymusis rusų kalbininkas atsisakė (žr. toliau, p. 27–28).

Nieko naujo, palyginti su Jablonskio sintakse, nėra davusi sudėtinių sakinių klausimu Kalniaus sintaksė¹².

Pokario metais respublikos vidurinėse mokyklose vartojama J. Žiugždos sintaksė. Ji yra sulaukusi net penkiolikos leidimų, ne vieną kartą taisyta, tobulinta. Bet ir ji iš esmės laikosi J. Jablonskio tradicijos, nors yra ir kai kurių nukrypimų. Pavyzdžiui, 1911 m. sintaksėje sudedamojo sujungimo sakiniais laikomi ir tokie, kurių antrasis komponentas paaiškina pirmąjį, o Žiugždos sintaksėje jie laikomi jau aiškinamaisiais (paremiamaisiais). Iš viso bejungtukiniai sudėtiniai sakiniai su dvitaškiais Žiugždos gramatikoje laikomi tik aiškinamaisiais. Todėl sakiny *Ne gegutė kukavo: mūsų seselė gailiai verkė*, Jablonskio laikytas priešpriešiniu, čia yra aiškinamasis (paremiamasis)¹³. Pastarojoje sintaksėje nutylimas klausimas, ar yra

⁸ JJ RR I 537.

⁹ Žr. JJ RR I 538–539.

¹⁰ P. Klimas, Lietuvių kalbos sintaksė, Vilnius, 1915, p. 36–39; Pr. Meškauskas, Lietuvių kalbos sintaksė, Kaunas, 1929, p. 89–94; Z. Kuzmickis, Lietuvių kalbos sintaksė, Kaunas, 1930, p. 93–104.

¹¹ M. Durys, Lietuvių kalbos sintaksė, Kaunas, 1927, p. 68.

¹² A. Kalnius, Lietuvių kalbos sintaksė, Kaunas, 1943, p. 67–73.

¹³ J. Žiugžda, Lietuvių kalbos gramatika, d. II, Sintaksė, Kaunas, 1961, p. 117.

bejungtukinių prijungiamųjų sakinių, nors pažymima, kad sudedamieji ir priešpriešiniai sakiniai būna kartais ir be jungtukų¹⁴.

Mėgina apibūdinti kai kuriuos lietuvių kalbos sudėtinių sakinių tipus ir L. Drotvinas straipsnyje „Apie dabartinės lietuvių literatūrinės kalbos prijungiamuosius sakinius be jungtukų“¹⁵. Iš trumpos straipsnio įžangos ryškios autoriaus pažiūros sujungiamųjų sakinių klasifikacijos klausimu. Čia teigiama, kad Jablonskio sudedamųjų, priešpriešinių ir skiriamųjų sakinių „sujungiamasis pobūdis nekelia abejonių ir šiandien“, bet, skirtingai nuo Jablonskio ir kitų mūsų sintaksininkų, „paremiamojo sujungimo sakiniai, kur antrasis sakiny s aiškina, grindžia, paremia pirmojo sakinio mintį, šiame darbe priskiriami prie bejungtukinių prijungiamųjų sakinių (žr. aiškinamuosius sakinius)“¹⁶. Kodėl jie priskirti prie prijungiamųjų sakinių, autorius nepaaiškina.

Trumpai apžvelgę lietuvių kalbos sintaksininkų¹⁷ pažiūras sudėtinio sakinio klausimu, galime teigti:

1. Lietuvių kalbos sintaksėje vieningai laikomasi to požiūrio, kad sujungiamieji ir prijungiamieji sakiniai gali būti jungiami su jungtukais bei jungiamaisiais žodžiais, o taip pat ir be jų.

2. Tačiau tie nedideli aukščiau minėti skirtumai, atsiradę aiškinant ir klasifikuojant lietuvių kalbos sujungiamuosius sakinius, rodo, kad sudėtinių sakinių tipų, jų sintaksinių ryšių klausimą reikėtų, remiantis tarybinės kalbotyros pasiekimais, naujai aptarti.

* * *

Tarybinėje rusų kalbotyroje sudėtinių sakinių klasifikacija, jų ryšio tipų pobūdis ir skaičius jau kuris laikas diskutuojami. Ypač toji diskusija pasidarė gyvopokario metais. Bet dar 1923 m. M. Petersonas mėgino iš viso paneigti sudėtinių sakinių sujungimo ir prijungimo kategorijas¹⁸. Į tai 1926 m. atsiliepė žymus rusų kalbininkas A. Peškovskis straipsniu „Ar esama rusų kalboje sakinių sujungimo ir prijungimo?“¹⁹. Straipsnyje mėginama iškelti tokius šios kategorijos bruožus, kurie išsamiau, pilniau apibūdintų sakinių sujungimo ir prijungimo esmę.

Kiek vėliau įdomių minčių sudėtinio sakinio ryšio klausimu yra davęs V. Bogorodickis²⁰. Tos mintys žymiu mastu paskatino daugelį tarybinių kalbininkų pažūrėti į sudėtinį sakinį ne kaip į savarankiškų ir nesavarankiškų sakinių junginį, o kaip į vieningą reiškinių, kur atskiri sakiniai-komponentai netenka, kaip nurodė Bogorodickis, savo savarankiškumo. Netgi prijungiamojo sakinio pagrindinis sakiny negalys būti laikomas visai nepriklausomu nuo šalutinio sakinio. Šitas

¹⁴ J. Žiugžda, cit. veik., 113, 115.

¹⁵ Dabartinė lietuvių kalba (straipsnių rinkinys), Vilnius, 1961, p. 178 — 216 (toliau nurodoma DLK).

¹⁶ DLK 178.

¹⁷ Sudėtinių sakinių sujungimo ir prijungimo problemą savo straipsnyje „Sakinių tipai dabartinėje lietuvių literatūrinėje kalboje“ liečia ir J. Balkevičius (žr. DLK 169—177). Bet kadangi minimo straipsnio autorius ruošiamame sintaksės vadovėlyje kai kuriuos savo teiginius reviduoja, plačiau jų neaptariame.

¹⁸ Žr. Петерсон М. Н., Очерки синтаксиса русского языка, М.—П., 1923, стр. 33.

¹⁹ Žr. Пешковский А. М., Избранные труды, Москва, 1959, стр. 131—147.

²⁰ Žr. Богородицкий В. А., Общий курс русской грамматики, изд. 5-е, М.—Л., 1935, стр. 229.

Bogorodickio teiginys griovė tradicinį sujungimo ir prijungimo supratimą, paremtą sakinių-komponentų savarankiškumo ir nesavarankiškumo požymiu. Ieškant naujų sakinių sujungimo ir prijungimo kriterijų, kai kurių kalbininkų imta teigti, kad bejungtukinių sudėtinių sakinių negalima skirti į prijungiamuosius ir sujungiamuosius.

Antrasis teiginys, iškeltas Bogorodickio, buvo tas, kad tarp sujungimo ir prijungimo nėra neperžengiamos ribos: tarp jų turį būti pereinamųjų ryšio tipų.

Tos Bogorodickio mintys paskatino kalbininkus, ginančius tradicinį sakinių ryšio aiškinimą (pvz., bejungtukiniai sakiniai taip pat gali būti sujungiamieji ir prijungiamieji), ieškoti naujų argumentų, o kai kurie net pasinaudojo Bogorodickio teiginiais (ypač antruoju) kaip kontraargumentais²¹.

* * *

Šiuo metu dėl jungtukinių sudėtinių sakinių prijungimo ir sujungimo daugiau ar mažiau sutaria visi tarybiniai kalbininkai. Svarbiausias skirstymo kriterijus čia yra aiškus — jungtukai. Bet yra atskirų sudėtinių sakinių su jungtukais tipų, kuriuos sunkoka priskirti kuriai iš šių dviejų kategorijų²².

Iš esmės skiriasi tarybinių kalbininkų pažiūros bejungtukinių sudėtinių sakinių klausimu. Vieni teigia, kad yra bejungtukinių sujungiamųjų ir prijungiamųjų sakinių, o kiti abejoja arba net kategoriškai tai neigia.

Jeigu apžvelgsime, kaip supranta sujungimą ir prijungimą tie kalbininkai, kurie gina „tradicinį“ požiūrį, t. y. skiria bejungtukinius sujungiamuosius ir prijungiamuosius sakinius, tai pastebėsime, kad ir čia nėra vienybės. Šiuo atžvilgiu jų priešininkai, nors jų ir daugiau, labiau sutaria. Pats tas faktas, nebūdamas joks argumentas antrosios krypties naudai, vis dėlto parodo, kad pirmosios pažiūros gynėjai, nežiūrint didelių pastangų, neranda ryškių, visus įtikinančių argumentų.

Pastebėtina, kad dabar niekas nemėgina atmesti sujungimo ir prijungimo kategorijų, kaip tai savo laiku buvo padaręs Petersonas. Beveik visi abiejų krypčių atstovai pripažįsta, kad gali būti pereinamųjų sakinio ryšio tipų.

Štai kalbininkė J. Gepner taip formuluoja sudėtinio sakinio ryšio tipų problemą: „15. Tarp sujungimo ir prijungimo esama pereinamųjų atvejų. Tačiau tai nepaneigia klausimo apie principinį dviejų sudėtinio sakinio tipų skirtumą. (...) Struktūriniai-gramatiniai ir prasminiai sujungimo ir prijungimo požymiai iš principo skirtingi“²³. Bejungtukinių sakinių ryšio tipas nustatomas, kaip čia pat nurodo autorė, pagal prasminius santykius tarp sakinių-komponentų: loginiai-semantiniai santykiai šiuo atveju yra svarbiausias sujungimo ir prijungimo kriterijus.

²¹ Žр. Васильева Е. П., Бессоюзное подчинение в литературном языке XVII столетия (условное, дополнительное, определительное предложение). — Рукопись дисс., представленной на соискание уч. ст. канд. наук, Л., 1952, стр. 111 (цит. по рукописи, хранящейся в Гос. публ. биб-ке им. В. И. Ленина). — Toliau nurodoma — Диссертация.

²² Жр. Финкель А. М. Подчинение или сочинение, „Русский язык в школе“, 1948, № 4, стр. 1–12; Семенухин В. П. Подчинение и сочинение, „Русский язык в школе“, 1949, № 2, стр. 20–27; Белошапкова В. А., К изучению структурных типов сложного предложения в современном русском языке. — Рукопись дисс., представленной на соискание уч. ст. канд. наук, 1950, стр. 286 (цит. по рукописи, хранящейся в гос. публ. биб-ке им. В. И. Ленина). — Toliau nurodoma — Диссертация.

²³ Гепнер Ю. Р., Очерки по общему и русскому языкознанию, 1959, стр. 273.

Bejungtukinių sakinių ryšio tipui nustatyti prasminius santykius laiko svarbiausiu požymiu ir prof. S. Abakumovas. Jisai remiasi akad. Ščerbos pastaba, kad jeigu „kalbos sistemoje kokia nors kategorija rado sau visišką išreiškimą, tai jau viena reikšmė verčia mus priskirti tą ar kitą žodį atitinkamai kategorijai“²⁴. Todėl Abakumovas mano, kad „nesant santykinių žodžių ir jungtukų, vien šalutinio sakinio reikšmė leidžia skirti jį atitinkamai rūšiai“²⁵.

N. Aleksandrovas savo disertacijoje nurodo, kad bejungtukinių sakinių prijungimą nustatome pagal analogiškus jų loginius-semantinius santykius su jungtukiniais sakiniais ir tuo, kad bejungtukinį sakinį lengvai paverčiame jungtukiniu prijungiamuoju²⁶.

Remtis loginiais-semantiniais santykiais mėgina ir kai kurie kiti kalbininkai²⁷. Tik aiškiai ir atvirai teigti, kad kartu remiamasi ir jungtukų „atstatymu“, daugelio vengiama. Mat, mokslinėje sintaksėje „atstatymo“ principas nėra populiarus, mažai įtikimas, nors iš tikrųjų galimi atskiri atvejai, kai jungtukas yra praleistas. Tačiau kaip tipas bejungtukiniai sakiniai yra žymiai senesni už jungtukinius, ir, remiantis vėlesniųjų reiškinių, šiuo atveju jungtukinių sakinių, klasifikacija, skirstyti genetiniu atžvilgiu senesnius sakinius nėra teisinga. Todėl bet kokią mintį apie jungtukų „atstatymą“ bejungtukiniuose sakiniuose reikėtų griežtai atmesti. Šiuo atveju reikia kalbėti tik apie gryną loginį komponentų santykį kaip galimą pamatą sudėtinių sakinių tipams nustatyti.

Kaip tik todėl neišlaiko kritikos ir Abakumovo samprotavimai. Ščerba visai teisus, nes jis kalba apie žodžių priskyrimą atitinkamai kategorijai (pvz., kai kurių nelinksniuojamų daiktavardžių). Jeigu taikysime Ščerbos principą bejungtukiniams sakiniais, tai tada turėsime pripažinti, kad kol nebuvo jungtukinių sakinių, bejungtukiniai negalėjo būti skirstomi į prijungiamuosius ir sujungiamuosius, kad jie patys neturi šių kategorijų, o jas gauna iš šalies. Nėra abejonės, kad tarp sujungiamųjų, prijungiamųjų ir bejungtukinių sakinių buvo ir yra sąveika, bet niekas negali neigti, kad gyvojoje kalboje visą laiką bejungtukiniai sakiniai egzistavo šalia jungtukinių kaip atskiras savarankiškas tipas.

Taigi tik pačius loginius-semantinius santykius būtų galima laikyti sujungimo ir prijungimo požymiu, kaip tai padarė minėta Vasiljeva, apibūdindama bejungtukinius sąlygos sakinius: „...bejungtukinius sąlygos sakinius reikia laikyti prijungiamaisiais sakiniais, nes sąlygos santykiai būtinai nulemia sakinių ryšio prijungiamąjį pobūdį, prijungimą“²⁸. Kitaip sakant, tam tikri loginiai santykiai nulemia sudėtinio sakinio ryšio sujungiamąjį ir prijungiamąjį pobūdį.

²⁴ Щерба Л. В., О частях речи в русском языке, „Русская речь“, II, Л., 1928, стр. 8 (situojama iš Abakumovo veikalų).

²⁵ Абакумов С. И., Современный русский литературный язык. М., 1942, стр. 154.

²⁶ Зр. Александров Н. М., К вопросу о сочинении и подчинении предложений. — Рукопись дисс., представленной на соискание уч. ст. канд. наук, без м. и г., стр. 403 (цит. по рукописи, хранящейся в Гос. публ. биб-ке им. В. И. Ленина). — Toliau nurodoma — Диссертация.

²⁷ Pļg. Melbikse R., Daži saliktu bezsaikla teikumu tipi mūsdienu latviešu literarajā valodā, „LPSR ZA Valodas un literatūras institūta Raksti“, VII, 1958, lp. 228; L. Drotvina s, cit. str., p. 203—204.

²⁸ Зр. Васильева Е. П., Диссертация, стр. 93.

Bejungtukinių sakinių sujungimo ir prijungimo grindimas loginiais santykiais remiasi prielaida, kad abiejų tipų reiškiami prasminiai santykiai griežtai skirtingi. Bet tokia prielaida, mūsų nuomone, yra neteisinga. Štai I. Popova yra priėjusi tokią išvadą: „...sujungimu gali būti išreikštos beveik visos reikšminių santykių tarp sakinių rūšys, išskyrus keletą specifinių prijungiamųjų santykių, kaip papildomasis prie veiksmožodžio (...) ir kelių kitų“²⁹. Tai patvirtina savo disertacijoje ir J. Ledeniovas³⁰, E. Ivančikova³¹. Be to, Ivančikova yra nurodžiusi tai, kad „bejungtukiniai sudėtiniai sakiniai neišreiškia visų tų prasminių santykių, kurie pasakomi sujungiamaisiais ir prijungiamaisiais (...), ir išreiškia tokius santykius, kurie negali būti perduoti pastaraisiais sakiniais...“³².

Štai keli pavyzdžiai, kurie rodo, kad bejungtukiniai sakiniai gali reikšti ne paralelinius santykius, išreiškiamus jungtukiniais sakiniais:

1. Motina atvynioja gumuliuką: kūdikis nuogas nuogutėlis IS Obt 333.
2. Kamuoliukai sekdamo vienas paskui kitą – susidarydamo ištisa grandinė Gr 258.
3. Tų pilnų nerimo ir širdį draskančių skausmo akimirkų niekuomet neužmiršiu: aukštai, taip aukštai, kaip] gali kilti laisvi debesys, išlaistę laukams sunkų lietaus derlių, tamsus grobuonis vanagas vijosi balandį PC II 43.
4. Dabar buvo aišku, kad ji ištekės, vadinasi, jam pavojus nebegresia VM-P III 266.
5. Gabalą paskaitęs, jis pasižiūri į viršų: jis žiūri į vargonus IS Obt 296.

Yra bejungtukinių sakinių, kurie savo reikšme artimi prijungiamiesiems sakiniam, pvz.: *Atsistoti aš dar vis negaliu – taip esu pailsusi* IS Obt 321–322. Čia galima „atstatyti“ priežasties jungtuką *nes*; bet sutapatinti abiejų sakinių reikšmės negalėtume: bejungtukinis sakiny, pasakydamas priežastinį santykį, kartu pabrėžia ir būdo aplinkybę. Įterpus jungtuką, toji aplinkybė dingsta, ji nustelbiama jungtuko, prieveiksmis *taip* atrodo lyg nereikalingas.

Vadinasi, abiejų sakinių reikšmės yra artimos, sinonimiškos, bet, kaip ir didesniosios dalies sinonimų, netapačios. Žinoma, atsiras sakinių, kurių reikšmės ir su jungtuku, ir be jungtuko bus tos pačios, bet tokiu atveju iškyla stilistiniai skirtumai.

Ryškiai skiriasi bejungtukiniai sakiniai nuo prijungiamųjų tuo, kad pirmieji labai dažnai yra daugiareikšmiai – toji pati konstrukcija pasako įvairius loginius-semantinius santykius, pvz.:

1. Pasibos šonams, galėsi pabėgioti aplink namą PC IX 162.
2. Nepajunti – iš po drūžlių, iš medžio šerdies kalasi nosis, ranka, koja PC IX 167.

Pirmajame sakinyje lygiai galimi jungtukai *kai, jei, ir*, antrajame – *kaip, kai, ir*.

²⁹ Попова И. А., Сложносочиненное предложение в современном русском языке, „Вопросы синтаксиса современного русского языка“, Учпедгиз, 1950, стр. 391–392. – Toliau nurodoma – Вопросы синтаксиса.

³⁰ Леденев Ю. И., Союзные сложносочиненные предложения в современном русском литературном языке. – Рукопись дисс., представленной на соискание уч. ст. канд. наук, М., 1957, стр. XII, 349.

³¹ Иванчикова Е. А., [Соотносительное употребление форм будущего времени глагола в составе частей бессоюзного сложного предложения, „Исследования по синтаксису русского литературного языка“, М., 1956, стр. 79, 126.

³² Ten pat, p. 80, 126.

Štai L. Drotvinas sakinį *Būna dar ir kitokių, retų anginų – jų nė neminėsime* aiškina kaip pažyminio šalutinį sakinį³³, bet, tur būt, niekas negalės prieštarauti, jei jį laikysime priešpriešinio sujungimo sakiniu: *bet* dargi lengviau įterpiamas, negu *kurių*. Būtų teisingiausia sakyti, kad nei su *bet*, nei su *kurių* neperduodamas tas loginis-semantinis santykis, kuris dabar išreikštas bejungtukiniame sakinyje. Ta proga galime pasiremti E. Klyčnikovos teiginiu, kad bejungtukiniai sakiniai dažniausiai pasako daugiareikšmius santykius, sujungiamieji iš dalies būna daugiareikšmiai, o prijungiamieji beveik visada yra vienareikšmiai³⁴.

Visa tai, kas čia pasakyta sudėtinių sakinių loginių santykių klausimu, leidžia tvirtinti, kad remtis tiktai sakinių reikšme, skiriant sujungimą ir prijungimą, negalima. Negalima šiuo pagrindu skirti ir bejungtukinių sakinių į prijungiamuosius ir sujungiamuosius: kai kurie iš tikrųjų reiškia tuos pačius arba artimus loginius santykius, kaip ir jungtukiniai, bet nemaža bejungtukinių sakinių yra daugiareikšmiai arba jų loginiai santykiai visiškai skirtingi nuo jungtukinių sujungiamųjų ir prijungiamųjų sakinių.

* * *

Kai kurie kalbininkai, aptardami sakinių sujungimą ir prijungimą, be loginių-semantinių santykių, iškelia dar sudėtinio sakinio gramatinės struktūros kriterijų.

Pavyzdžiui, Vasiljeva disertacijoje konstatuoja: „Kiekvienoje atskiroje bejungtukinių sakinių grupėje [semantinėje – A. P.] prijungimas yra pačios sudėtinio sakinio struktūros rezultatas³⁵“.

E. Korotajeva viename straipsnyje nurodo, kad „visas svoris, apiforminant bejungtukinį sakinį, tenka jo struktūrai“³⁶.

Kurie bejungtukinio sudėtinio sakinio struktūros elementai nulemia sujungiamąjį ir prijungiamąjį ryšį? Latvių kalbininkė R. Melbiksė nurodo tokias bejungtukinių sakinių prijungimo priemonės: veiksmožodžių nuosakas (kai kas prideda dar laikus), žodžių tvarką, sakinio-komponento priklausymą nuo veiksmožodžio, komponentų vietą sakinyje, parodomuosius įvardžius, žodžius, kurie reikalauja paaiškinti jų leksinę reikšmę, intonaciją ir pauzes³⁷.

Galime neabejoti, kad šios ryšio priemonės tikrai būdingos bejungtukiniams sakiniams. Jas todėl nurodo ir tie kalbininkai, kurie neskirsto bejungtukinių sakinių į prijungiamuosius ir sujungiamuosius. Pavyzdžiui, N. Kirpičnikova dargi pabrėžia, kad šios struktūrinės priemonės labiau pasireiškia bejungtukiniuose sakiniuose, negu jungtukiniuose, kur svarbiausia, nūstelbianti kitas, ryšio priemonė yra jungtukai ir prijungiamieji žodžiai³⁸.

³³ L. Drotvinas, DLK, p. 190.

³⁴ Клычникова Е. И., Бессоюзное предложение и его понимание, „Ученые записки Московского гос. пед. ин-та иностранных языков“, т. 6, 1953, стр. 250.

³⁵ Васильева Е. П., Диссертация, стр. 240.

³⁶ Коротаева Э. И., К вопросу о развитии бессоюзного предложения в русском языке, „Ученые записки Ленинградского гос. у-та, Серия филологических наук“, вып. 14, 1949, стр. 41.

³⁷ Melbikse R., Daži saliktu bezsaikla teikumu tipi mūsdienū latviešu literarajā valodā, „LPSR ZA Valodas un literatūras institūta Raksti“, VII, 1958, lp. 219.

³⁸ Кирпичникова Н. В., Некоторые типы бессоюзных сложных предложений современного русского языка. — Рукопись дисс., представленной на соискание уч. ст. канд. наук, М., 1954, стр. 94. — Toliau nurodoma — Диссертация.

Tačiau kyla klausimas, ar tos ryšio priemonės parodo sintaksinį santykį, t. y. ryšio tipą. Pavyzdžiui, Vasiljeva savo disertacijoje tvirtina, kad sąlygos bejungtukiniuose sakiniuose prijungimą parodo pagrindinio ir šalutinio sakinio tarinių formos; papildinio bejungtukiniuose sakiniuose – dažniausiai galininkinis veiksmažodis, reikalaujantis paaiškinimo, papildymo, ir t. t.³⁹.

Bet atskiro gramatinės struktūros elemento sutapatinimas su ryšio pobūdžiu, tipu gali duoti nelauktų rezultatų. Pavyzdžiui, L. Drotvinas duoda pavyzdį *Pribūk, laime, – atsiras gentys ir prieteliai* (Patarlės ir priežodžiai, V., 1958), kuri laiko bejungtukiniu prijungiamuoju sąlygos sakiniu⁴⁰. Iš tikrųjų šio sakinio reikšmė artima prijungiamajam jungtukiniam sąlygos sakiniui, nors ji nėra tapati. Bet struktūriniu atžvilgiu sakinytis artimesnis sujungiamajam tipui: „atstatyti“ prijungiamųjų jungtukų čia negalime, užtai jungtukas *ir* visai gerai tinka. Tad kuris struktūrinis požymis čia nulemia prijungimą? Todėl kai kurie kalbininkai, gindami savo pažiūras bejungtukinių sakinių tipų klausimu, bet, nerasdami pakankamai svarių įrodymų, yra priversti padaryti tokias visai teisingas išlygas: „...bejungtukinių ir jungtukinių sakinių struktūros tapatumo (...) nepastebima. Bejungtukiniai sakiniai dėl jungtukų ir jungiamųjų žodžių nebuvimo turi savo ypatybių ir todėl, suprantama, jų komponentus sieja kažkokie kiti santykiai, daug kuo skirtingi nuo jungtukinių sakinių ryšių“, bet, ir tai pripažinus, toliau vis dėlto teigiama, kad jie „nesudaro atskiro, trečio sakinių tipo ir skirstytini į sakinius su sujungiamaisiais ir prijungiamaisiais ryšiais“⁴¹. Tokios išlygos, mūsų nuomone, yra lygios pripažinimui, kad bejungtukinių sakinių gramatinė struktūra nepadeda išspręsti jų ryšio tipų problemos. O jos išspręsti nepadeda todėl, kad nė vienas sakinio gramatinės struktūros elementas (išskyrus jungtukus) nėra monopolizuotas kurio vieno sakinio tipo – sujungiamąjo, prijungiamąjo arba bejungtukinio. Pavyzdžiui:

1. J. Ledeniovas savo disertacijoje nurodo, kad tarinių formų priklausomybė sujungiamąjo sakinio komponentuose yra labai svarbi laiko santykiams išreikšti⁴².

2. Jei sujungiamąjo sakinio komponentus jungia jungtukai *o, bet, tačiau*, tai, kaip nurodo V. Vinogradovas⁴³, antrojo komponento žodžių tvarka priklauso nuo jo santykio pobūdžio su pirmuoju.

3. Sakinių-komponentų tvarka taip pat beveik niekada negali būti pakeista, nesuardant viso sakinio reikšmės ir struktūros⁴⁴. Vadinasi, ir šis požymis nepadeda bejungtukinius sakinius skirstyti į prijungiamuosius ir sujungiamuosius.

4. Visiems sudėtinių sakinių tipams – ir sujungiamiesiems, ir prijungiamiesiems, o taip pat ir bejungtukiniams, būdinga vartoti įvardžius kaip viename komponente pasakyto daiktavardžio pakeitimą, pvz.:

³⁹ Васильева Е. П., Диссертация, стр. 240–241.

⁴⁰ DLK, p. 207.

⁴¹ Балашова С. П., Бессоюзные сложноподчиненные предложения в языке древнеанглийского периода, „Ученые записки Ленинградского гос. у-та, Сер. филологических наук“, вып. 50, 1958, стр. 3.

⁴² Леденев Ю. И., Союзные сложносочиненные предложения в современном русском литературном языке. – Рукопись дисс., М., 1957, стр. 352.

⁴³ Виноградов В. В., Основные вопросы синтаксиса предложения (на материале русского языка), „Вопросы грамматического строя“, М., 1955, стр. 431.

⁴⁴ Попова И. А., cit. veik., p. 367.

1. Pasidarė Jarmalai mažą *skolą*, klojimą bestatydamas, ir kasmet *ji* nemažėjo, augo PC VIII 54. 2. *Motina* pasilenkė: *ji* taip norėjo, kad jis pabustų ir pasakytų nors labanakt PC VIII 150-151.

Be šių išvardintų požymių, bendrų jungtukiniams ir bejungtukiniams, kai kuriems bejungtukiniams sakiniams, kaip ir panašioms prijungiamiesiems, būdingas toks komponentų ryšys, kai vienas jų priklauso (atsako į klausimą) nuo veiksmožio arba kai priklauso nuo žodžio, kurio leksinė reikšmė reikalauja paaiškinimo, papildymo.

Visų pirma kyla klausimas, ar čia turime dvi ryšio priemones, ar vieną. R. Melbiksė laikosi nuomonės, kad čia du skirtingi gramatinės struktūros atvejai. Bet pažiūrėkime pavyzdžių:

1. Visi vienu balsu *nutaria*: geriausia bus karas daryti sode, kiek toliau nuo langų PC II 95. 2. *Kartoju*: *ji* buvo ligonė visa to žodžio prasme PC II 206. 3. *Toli* grojo orkestras: buvo girdėti tik duslus būbno dundėjimas PC II 127. 4. Prieš porą metų elgetos mintys buvo užimtos *kuo kitu*: dalį išmalda surinktų pinigų *jis* atidavė tetulei Elzbietai nusipirkti ožkelę PC II 197. 5. Tą dieną kumeliukas pamatė *nuostabų* pasaulį: dangus buvo ryškiai mėlynas, visur, kur akis užmato, tęsėsi lygumos PC II 62.

Mūsų nuomone, išskyrus žodžių, kuriuos aiškina antrasis sakiny-komponentas, morfologinį nevienodumą, ryšiai tarp abiejų komponentų yra panašūs: visais atvejais antrasis komponentas paaiškina kurį pirmojo komponento žodį (*nutaria*, *kartoju*, *toli*, *kuo kitu*, *nuostabų*). Todėl matyti čia dvi skirtingas ryšio priemones nėra teisinga, ir visus bejungtukinius sakinius, kurių antrieji komponentai paaiškina atskirą žodį (ir veiksmožį, ir būdvardį, ir įvardį, ir daiktavardį, irrieveiksmį), reikėtų laikyti vieno tipo, vienos konstrukcijos sakiniais. Jie, žinoma, galėtų turėti poskyrius pagal aiškinamų žodžių kalbos dalis.

Toliau, mėginant išsprauti šio tipo bejungtukinius sakinius į jungtukinių sakinių schemą, kyla klausimas, ar daiktavardį aiškinantis sakiny-komponentas iš tikrųjų yra pažyminio sakiny, t. y. ar tarp abiejų komponentų yra pažyminio ir pažymimojo santykis bent ta reikšme, kuria vartojame *pažyminio* ir *pažymimojo* terminus mokyklinėse gramatikose: pažyminy pasako pažymimo daikto kokybinę ypatybę. O tokie sakiniai, kaip L. Drotvino nurodyti *Prieš pat kalėdas atėjo žinia: valdžia nuversta* PC VIII 147. *Marcė išpėjo vargšės mintis: ji laukia jo* PC VIII 12 ir kt., turi ne pažymininį santykį: antrasis komponentas *atskleidžia*, *paaiškina*, bet *ne pažymi* pirmojo komponento daiktavardį.

Dar sunkiau įrodyti, kad tarp komponentų yra pažymininis santykis tokiuose sakiniuose, kaip mūsų 5-sis pavyzdys, kaip Drotvino duoti tokio tipo pavyzdžiai: *Jas suartino vienodas likimas: abiejų vyrai Amerikoje* Bil R 197. Autorius teisingai pastebi, kad čia „šalutinis sakiny pažymi, paaiškina, aiškiau nusako tą pagrindinio sakinio *pažyminį*, tarsi nurodydamas jo kokybės priežastį: kodėl toks ar kitoks pažymimasis subjektas ar objektas“⁴⁵, bet vis dėlto *jis* čia randa pažymininį santykį (pažyminy prie būdvardžio ir dalyvio ?!). Beje, L. Drotvino samprotavimai pasidaro visai neaiškūs, kai lygiai tokio tipo sakini, kaip mūsų nurodyti, randame jau „aiškinamųjų šalutinių sakinių“ skyriuje⁴⁶, pvz.: *Pasitaiškė tada kaip*

⁴⁵ L. Drotvinas, cit. veik., p. 189.

⁴⁶ Ten pat, 194.

tik blogi metai – duonos maža, dirvos ir pievos išdžiūvo Bil R I 178. Juk ir čia paaiškinamas junginys *blogi metai*, tikriau – būdvardis *blogi*, kaip Drotvino nurodytuose pavyzdžiuose būdvardžiai *vienodas*, *naujas*, *naujo* ir kt.

Visa tai, kas čia pasakyta, skatina mus padaryti vieną išvadą: šio tipo bejungtukiniai sakiniai nėra adekvatūs jungtukiniams, savo struktūra ir loginiais santykiais jie skiriasi nuo pastarųjų. Todėl remtis šiais bejungtukiniais sakiniais, kalbant apie sujungimą ir prijungimą, nederėtų.

Originaliai sudėtinių sakinių ryšio tipų problemą mėgina spręsti kalbininkė E. Gulyga.

Ji nurodo, kad pagrindiniai sujungimo ir prijungimo skirtumai yra šie: 1) sujungiamasis sakinytis gali išreikšti ne mažiau kaip 2 sprendimus (высказывание), o prijungiamasis gali išreikšti ir vieną; 2) sujungiamasis sakinytis negali būti monomodalinis, tuo tarpu prijungiamasis gali būti ir monomodalinis⁴⁷.

Dėl pirmojo teiginio galima pasakyti tai, kad šiuo pagrindu, tur būt, visi bejungtukiniai sakiniai bus sujungiamieji. Juk nėra bejungtukinių sakinių, kurie išreikštų tik vieną sprendimą.

Tas pat sakytina ir dėl modalumo. Galima sutikti, kad bejungtukinio sakinio komponentai turi to paties pobūdžio modalumą, bet kad visas sakinytis būtų monomodalinis, sunku patikėti.

Bet ir tuo atveju, jei būtų bejungtukinių sakinių ir monomodalinių, ir bimodalinių, ryšio tipą nustatyti nebūtų galima, nes yra prijungiamųjų sakinių ir bimodalinių. Todėl reikėtų ieškoti papildomų kriterijų, kuriais remiantis būtų galima bimodalinius bejungtukinius sakinius skirstyti į prijungiamuosius ir sujungiamuosius.

Matyt, kaip tik todėl Gulyga, be pagrindinių, dar iškelia visą eilę papildomų kriterijų. Jų tarpe ji nurodo formaliąją ir reikšminę sinsemantią. Hipotaksėje (prijungime) formalioji sinsemantija yra žymiai ryškesnė, negu parataksėje (sujungime). Reikšmės sinsemantija esanti būdinga tik prijungiamiesiems sakiniais (nors ne visiems). Ir formalioji, ir reikšmės sinsemantija glaudžiau sujungianti prijungiamojo sakinio komponentus, negu sujungiamojo.

Tačiau šie Gulygos iškelti principai sunkiai pritaikomi bejungtukiniams sakiniais, kurie kaip tik neturi ryškiausio formaliosios sinsemantijos elemento – jungtukų. Be to, kai kurie principai, taikant juos konkretiems sakiniais, prieštarauja vienas kitam. Pavyzdžiui: 1. (...) *jis žvilgterėjo į tą pusę, kur paliko merginos: ar niekas nemato?* PC VIII 17. 2. *Man būdavo neaišku: kodėl juodu visada savinosi tą duoną, kurią valgiau* IS Obt 350. Šie sakiniai yra bimodaliniai, vadinasi, remiantis Gulygos duotais teiginiais, čia ižiūrėtume sakinių sujungimą, tuo labiau, kad formalioji sinsemantija yra labai neryški, ir ji nesudaro jokių kliūčių antrajam sakiniui paversti savarankišku. Tačiau reikšmės sinsemantija, nors gal kiek silpnesnė už prijungiamųjų sakinių, vis dėlto leistų tvirtinti, jog čia prijungiamieji sakiniai. Panašus savo struktūra sakinytis kaip tik Drotvino ir laikomas prijungiamuoju pažyminio sakiniu⁴⁸.

⁴⁷ Žr. Гулыга Е. В., Место сложноподчиненного предложения в системе синтаксиса, „Филологические науки“, № 3, 1961, стр. 16–25.

⁴⁸ Žr. L. Drotvinas, cit. str., p. 188. (Pvz.: *Jį vargino vandens, dangaus paslaptys: iš kur ateina liūtys, kas uždega saulę, kas užgesina žvaigždes dieną?* PC VIII 140.)

Tik jungtukiniams sudėtiniams sakiniams pritaikomi ir kiti sujungimo ir prijungimo kriterijai. Pavyzdžiui, visai teisinga, kad sujungiamųjų sakinių komponentai išdėstyti linija, vienoje horizontalėje, o prijungiamųjų sakinių nesavarankiški komponentai grupuojasi apie vieną struktūrinį centrą – pagrindinį sakinį, bet nė vieno bejungtukinio sakinio komponentai negrupuojami taip, kaip prijungiamieji sakiniai; kaip tik jiems būdinga linija. Prijungiamųjų sakinių komponentai yra paslankūs – jie gali būti kito sakinio viduje, bet tada visi bejungtukiniai sakiniai šiuo atžvilgiu griežtai skiriasi nuo prijungiamųjų ir artėja savo struktūra prie sujungiamųjų.

Visai teisinga, kad ir prijungiamiesiems, ir bejungtukiniams sakiniams (gal kiek mažiau) yra būdingas laipsniškas priklausomumas (šalutinių sakinių laipsniai), bet būtų drąsu teigti, kad tam tikro laipsniškumo neturi ir kai kurie daugelio komponentų sujungiamieji sakiniai, pvz.:

1. Saulelė, vėl atkoptama, ramina, guodžia širdį,
Ir prigimties balsai pro ledą skamba dyvini,
O tu sulinkęs per baudžiauninkų laukus eini,
Ir tavo ausys vokiško botago smūgį girdi AVc I 82.
2. Daužem langus Paryžiu, „tvarkėm“ Balkanų kraštus,
Bet mūs vadui alaus ir dešrų dar vis nepakanka,
Ir į rytus mus siunčia jįsai, prieš bolševikus AVc I 89.

Taigi, galime padaryti išvadą, kad Gulygos iškelti sujungimo ir prijungimo skirtumai padeda, geriausiu atveju, aptarti jungtukinių sakinių ryšio tipus, bet bejungtukiniams jie netinka.

* * *

Kai kurie kalbininkai bejungtukinių sakinių ryšio tipą mėgina nustatyti pagal intonaciją.

Bet intonacija suprantama labai nevienodai, skirtingai aiškinamos ir jos funkcijos⁴⁹, o sudėtinio sakinio intonacija, jos pobūdis iš viso beveik netyrinėtas. Todėl daugelis kalbininkų, aptardami sudėtinio sakinio intonacijos gramatinės funkcijas, dažniausiai remiasi savo pačių („iš ausies“) stebėjimais arba pakartoja kitų, daugiausia A. M. Peškovskio, pastabas. Bet Peškovskis, akylas rusų kalbos tyrinėtojas, kaip tik gali būti puikus pavyzdys, kuris patvirtintų, kad sunku ir net negalima remtis intonacija, sprendžiant sudėtinio sakinio ryšio tipų klausimą.

Pirmuosiuose dviejuose savo sintaksės leidimuose Peškovskis bejungtukinių sakinių prijungimą ir sujungimą nustatydavo pagal intonaciją⁵⁰. Bet jau 1928 m. straipsnyje „Intonacija ir gramatika“ jis pripažįsta, kad intonacija retai kada prilygstanti kitoms gramatinėms priemonėms, o dažniausiai intonacinės priemonės „pasižymi *paslankiu* (подвижным), *laisvu* pobūdžiu, (...) jos, taip sakant, *klaidžioja* kalbos gramatiniu paviršiumi, ir tai, be abejo, neleidžia daugeliui kalbininkų įjungti jas į gramatinių požymių skaičių“⁵¹.

⁴⁹ Plg. Виноградов В. В., Синтаксис русского языка А. А. Шахматова, „Вопросы синтаксиса...“, стр. 91; „Большая советская энциклопедия“, 2-е изд., т. 18, стр. 317.

⁵⁰ Поспелов Н. С., О грамматической природе и принципах классификации бессоюзных сложных предложений, „Вопросы синтаксиса...“, М., 1950, стр. 339–340.

⁵¹ Пешковский А. П., Избранные труды, М., 1959, стр. 190–191.

Savo sintaksėje Peškovskis nurodo, kad bejungtukinių sakinių paaiškinamąją, išpėjamąją ir išvardijamąją intonaciją galima laikyti gramatine priemone, skiriančia sujungimą ir prijungimą, nes pirmoji intonacija visai sutampanti su priežasties jungtukų (*nes, kadangi*) reikšme, antroji – su paaiškinamaisiais (*tai yra...*), o trečioji – su sujungiamaisiais (*ir, o*). Bet toliau Peškovskis pažymi, kad yra visa grupė bejungtukinių sakinių, kurių ryšio tipo nustatyti jis nesiryžtas, nes jų intonacija sutampanti ir su kai kurių prijungiamųjų, ir kai kurių sujungiamųjų (jungtukinių) sakinių intonacija⁵².

Vadinasi, jau Peškovskis nurodė, kad intonacijos galimybės, nustatant sakinių sujungimą ir prijungimą, yra ribotos, intonacija nėra visuotinis, pastovus, esminis kriterijus.

Kaip rodo atskiri pasisakymai, ir akad. V. Vinogradovas nelaiko intonacijos gramatine priemone, nulemiančia sudėtinio sakinio ryšio tipą. Štai kaip jis atsiliepia apie intonacijos vaidmenį sakinyje: „Būdamas esminis, neatimamas sakinio požymis, intonacija vis dėlto neišsemia ir nenulemia sakinio gramatinės esmės ir savo variacijomis nesąlygoja ir nesukuria sakinių rūšių įvairumo rusų kalboje“⁵³.

Intonacija yra ne „sintaksinių ir prasminių santykių faktorius, – teigia ir I. A. Vasilenko, – o rezultatas, išorinis šitų santykių garsinis rodiklis. (...) nesant jungtukų ir jungiamųjų žodžių, tik primena juos, bet nepakeičia jų“⁵⁴.

Galiausiai netgi tuo atveju, jei sutiktume pripažinti, kad intonacija gali išreikšti loginius-semantinius sudėtinio sakinio santykius, ir tai sintaksinio ryšio tipo ji nenulemtų, nes, mūsų įsitikinimu, ryšio tipą nulemia ne loginiai-semantiniai santykiai, kurie, kaip matėme, nėra monopolizuoti kurio nors vieno sudėtinio sakinių tipo ir gali būti dažnai išreiškiami tiek sujungiamaisiais, tiek prijungiamaisiais, tiek ir bejungtukiniais sakiniais.

Taigi visa tai, kas buvo pasakyta intonacijos gramatinės reikšmės klausimu, leidžia padaryti išvadą, kad intonacija negali padėti nustatyti sudėtinio sakinių sintaksinio ryšio tipų.

Baigdami sudėtinio sakinių gramatinės struktūros, kaip sujungimo ir prijungimo kriterijaus, aptarimą, galime tik prisidėti prie I. Popovos nuomonės šiuo klausimu, kad „aiškios ribos tarp sujungimo ir prijungimo nėra, ir nėra tos ribos kaip tik formaliniu-gramatiniu atžvilgiu, struktūroje, – jeigu nelaikysime vos ne vieninteliu formos kriterijumi sujungiamojo ar prijungiamojo jungtuko buvimo“⁵⁵.

Vadinasi, bejungtukinių sakinių sujungimo ir prijungimo negalime diferencijuoti nei loginiu-semantiniu, nei gramatiniu-struktūriniu požiūriu.

Kadangi nei tam tikri loginiai-semantiniai santykiai, nei gramatinė struktūra neparodo sudėtinio sakinio sintaksinio ryšio pobūdžio, tai sujungimas ir prijungimas, jeigu norime išgelbėti šias gramatines kategorijas, turi būti kažkas kitas, trečias, išskylas viršum gramatinės struktūros ir loginių santykių.

⁵² Жг. Пешковский А. М., Русский синтаксис в научном освещении, изд. 7-е, М., 1956, стр. 470–471. Toliau nurodoma – Синтаксис.

⁵³ Виноградов В. В., cit. str., p. 401–402.

⁵⁴ Василенко И. А., Бессоюзные сложные предложения в современном русском литературном языке, „Ученые записки Московского гор. пед. ин-та“, т. 73, вып. 6, 1959, стр. 209.

⁵⁵ Полова И. А., cit. str., p. 395.

Daugelis kalbininkų, aptardami sujungimą ir prijungimą, nurodydami jų skirtumą, ypač pabrėžia jungtukų ir jungiamųjų žodžių reikšmę sintaksinio ryšio pobūdžiui nustatyti. Štai N. Aleksandrovo disertacijoje nurodoma, kad „...sujungimo ir prijungimo pobūdis priklauso kaip tik nuo tokio ar kitokio jungtuko panaudojimo“⁵⁶. Toks teiginys, mūsų nuomone, skatina padaryti išvadą, kad jungtukų ir jungiamųjų žodžių nebuvimas sudėtiniame sakinyje kaip tik neleidžia nustatyti sujungiamojo ir prijungiamojo ryšio⁵⁷.

Tačiau, teigdami, kad tik jungtukai parodo ryšio pobūdį, nenorime tuo pasakyti, kad sakinių sujungimo ir prijungimo skirtumas tėra tik jungtukų skirtumas. Tai būtų pernelyg mechaniškas, formalistinis problemos sprendimas, ir prieš tokią sujungimo ir prijungimo supratimą visai teisingai pasisako daugelis tarybinių kalbininkų. Iš tikrųjų, juk negalima sutapatinti to, kas atspindi (jungtukai), su tuo, kas atspindima (ryšio tipai). Tą santykį gerokai temdo tai, kad jungtukai, be ryšio pobūdžio, dažnai kartu su kitomis gramatinėmis priemonėmis, išreiškia ir ryšio reikšmės niuansus. Pavyzdžiui, prijungiamuoju jungtuku galima išreikšti papildomas laiko ryšio reikšmes: nevienalaikiškumą, veiksmo trukmę, veiksmy pasikeitimą, pasikartojimą ir t. t.⁵⁸. Todėl lengvai susidaro įspūdis, kad atitinkami jungtukai išreiškia tam tikrus loginius-semantinius santykius, kurie ir yra sintaksinio ryšio tipai.

Negrįždami prie kadaise buvusios pažiūros, kad sujungiamųjų sakinių komponentai yra visai savarankiški, nepriklausomi vienas nuo kito, pripažįstame, kad kiekvienas komponentas sujungiamajame sakinyje, nors ir gauna naujų, papildomų semantinių ir net struktūrinių ypatybių, išlaiko savarankiško teigimo reikšmę. Sujungiamieji jungtukai nesuardo, nepanaikina to savarankiškumo liekanos, be kita ko, gana didelės.

Prijungiamajame sakinyje gana ryškiai išsiskiria dvejopi komponentai: palyginti savarankiški, artimi sujungiamojo sakinio komponentams ir nesavarankiški, visiškai priklausą nuo vadinamojo pagrindinio sakinio. Priklausomumas čia yra ir semantinis, ir formalinis, todėl šie komponentai paprastai kalboje vieni atskirai nebūna.

Prijungiamasis jungtukas vadinamajam šalutiniam sakiniui suteikia ypatingai ryškų priklausomumo pobūdį, nepalikdamas jam nė kiek savarankiškumo.

Yra ir daugiau požymių, skiriančių sujungimą nuo prijungimo. Dalį jų esame aptarę anksčiau, kai buvo iškeltos Gulygos pažiūros šiuo klausimu. Be jų, dar pastebėtina, kad vis dėlto ir reiškiamų loginių-semantinių santykių atžvilgiu prijungiamieji ir sujungiamieji sakiniai, nors ir labai negriežtai, skiriasi; tiksliau sakant, jie skiriasi tendencijomis išreikšti tam tikrus santykius: prijungiamiesiems būdinga reikšti tokius loginius santykius, kurie reiškia vienpusę priklausomybę (papildinio, pažyminio, priežasties, sąlygos ir t.t.), o sujungiamiesiems — abipusės priklausomybės (pavyzdžiui, priešprieša, priešpastatymas, lygių visumos atžvilgiu dalių santykiai,

⁵⁶ Александров Н. М., Диссертация, стр. 94.

⁵⁷ Поспелов Н. С., Вопросы синтаксиса..., стр. 343.

⁵⁸ Коротаева Э. И., Временное сложноподчиненное предложение, „Вестник Ленинградского у-та“, 1953, № 6, стр. 84.

išskyrimas). Bet vis dėlto tai nereiškia, kad tais santykiais galima remtis, skiriant sujungimą ir prijungimą.

Bejungtukinių sakinių komponentai daugiau ar mažiau savo struktūra yra savarankiški – gali būti kitame kontekste vartojami vieni arba tame pačiame tekste skiriami tašku. Todėl praktiškai, nesant jungtukų, negalima nustatyti sujungimo ar prijungimo. Žinoma, bejungtukiniai sudėtiniai sakiniai išreiškia įvairius, sinoniminius su jungtukiniais sakiniais loginius-semantinius santykius, ir, atskirdami vieną kurį komponentą nuo kito, suardome prasminį ryšį. Bet prasminį ryšį dažnai suardome arba suteikiame jam naują reikšmę, jei atskiriame ir sujungiamųjų sakinių komponentus.

Nesant kam parodyti bejungtukinių sakinių prijungiamąjį ir sujungiamąjį pobūdį, šiuos sakinius teisingiausia neskirstyti į sujungiamuosius ir prijungiamuosius. Tai būtų naudinga ir praktikos reikalui (pvz., mokyklose): jeigu bejungtukiniai sakiniai, kurie sudaro 30–50 % mūsų sudėtinių sakinių, šiandien mokykloje nekelia problemos, tai tik todėl, kad jais mažai rūpinamasi, visai nutylimos jų stilistinės ypatybės ir galimybės. Ar tuo prisidedama prie mokinių kalbos kultūros kėlimo, reikia labai abejoti.

Atsisakyti nuo bejungtukinių sakinių skirstymo į prijungiamuosius ir sujungiamuosius dar nereiškia, kad reikia atsisakyti nuo tolimesnės šio tipo sakinių klasifikacijos. Reikalas yra tas, kad skirstymo pamatu šiuo atveju reikia paimti ne apriorinę schemą, sudarytą kito sakinių tipo pavyzdžiu, o surasti tik jiems būdingus kriterijus. Šia linkme kai kurių tarybinių kalbininkų yra šis tas padaryta, pvz., kaip darbo pradžia, visai gerai gali tikti N. Pospelovo siūloma rusų kalbos bejungtukinių sakinių klasifikacija⁵⁹.

* * *

Pastaruoju laiku kai kurie rusų kalbininkai, be sakinių sujungimo ir prijungimo, atskirais ryšio tipais išskiria dar pridūrimą („присоединение“) ir paaiškinimą („пояснение“)⁶⁰. Kalbininkai T. P. Pleščenko ir A. P. Veličiuk yra parašę pridūrimo klausimu disertacijas, kuriose jie gina pridūrimąjį ryšį kaip atskirą nuo sujungimo ir prijungimo tipą⁶¹.

Bet akademinėje rusų kalbos gramatikoje, kurios redaktorius yra ir V. Vinogradovas, vienas pirmųjų (po Ščerbos) apibūdinęs pridūrimą⁶², pridūrimas laikomas sujungiamojo, prijungiamojo ir bejungtukinio sakinio variantu⁶³. Tos pačios nuomonės yra ir S. Kriučkovas, dar 1950 m. paskelbęs straipsnį „Apie pridūrimuosius ryšius dabartinėje rusų kalboje“⁶⁴.

⁵⁹ Пospelов Н. С., Вопросы синтаксиса..., стр. 338–354.

⁶⁰ Кузьмин Ф. Ф., Практические занятия по синтаксису и пунктуации, изд. 2-е, М., 1961, стр. 34–36, 151.

⁶¹ Плещенко Т. П., Присоединение как один из видов синтаксической связи в современном русском литературном языке. – Рукопись дисс., Минск, 1960; Величук А. П., О специфике присоединительной связи в современном русском языке (сочинение и присоединение). – Автореферат дисс., Тбилиси, 1961.

⁶² Виноградов В. В., Стиль Пушкина, М., 1941, стр. 286.

⁶³ Грамматика русского языка, т. II, ч. 2-я, изд. АН СССР, М., 1954, стр. 257–268, 352, 400.

⁶⁴ Крючков С. Е., О присоединительных связях в современном русском языке, „Вопросы синтаксиса...“, стр. 397.

Sprendžiant pridūrimo problemą, visų pirma reikia konstatuoti, kad jįsai yra platesnė sąvoka už sujungimą ir prijungimą, nes pridūrimo santykis pastebimas ir vientisiniame, ir sudėtiniame (su jungtukais ir be jų) sakinyje ir tarp atskirų, tašku skiriamų sakinių⁶⁵. Tačiau daugiau tirti yra tokie priduriamieji sakiniai, kurių komponentus jungia sujungiamieji jungtukai, kiek rašyta bejungtukinių priduriamųjų sakinių klausimu⁶⁶, visai netirti priduriamieji sakiniai su prijungiamaisiais jungtukais. Todėl, tik ištyrus priduriamąjį ryšį visose konstrukcijose, bus galima tiksliau aptarti, kas sudaro pridūrimo turinį, jo specifiką.

Neapibūdinami visų pažiūrų⁶⁷ pridūrimo specifikos klausimu, norėtume paliesti tik Veličiuko ir Vasilenkos nuomones. Jie iškelia priduriamojo ryšio būdingą savybę – subjektyvumą⁶⁸. Tai ypač pabrėžia savo autoreferate A. Veličiukas („...эта субъективная струя в присоединительной конструкции является не чем-то вторичным и факультативным, а той основой, на которой жиждется присоединение как особый вид синтаксической связи“, p. 13).

Mūsų stebėjimai rodo, kad priduriamųjų konstrukcijų ryšio subjektyvumas gali įvairiai pasireikšti. Visų pirma gali jungti nelauktus, nevienarūšius reiškinius, pvz.:

1. Drugys krečia Lauryną nuo drėgnumo ir šalčio, bet eiti kitur nėra kur, *ir nesinori* JBil I 68. 2. Dabar aš tik noriu būti sveikas, sotus – *ir čia atrandu savo laimę* AV I 358. 3. Tu pamėgink įbristi giliau – *kad paplauktum* AV V 35.

Pridūrimo subjektyvumas gali pasireikšti ne tik „nelogišku“ ryšiu, bet ir įprastų, natūralių ryšių suardymu. Šiuo atveju įvairūs sintaksiniai komponentai pavertiami savarankiškais sakiniiais arba išskiriami kableliais, pvz.:

1. Vieną vasaros rytmetį, kai nebuvo danguje debesėlio, sudundėjo perkūnija. *Ir tokia baugi*, kad net gyvuliai bėgo iš laukų į kūtes ir žmonės, metę darbus, būriavosi ir žiūrėjo į vakarus. *Ir kalbėjo*, kad tai karas ir einą vokiečiai PC II 165. 2. Nieko kalbos verto ji (Grėtė) nemato. *Ir nieiško* IS IV 268. 3. Ir traukia laukais, dirvonais. *Per lietu. Per purvą. Per vėją* AVc I 34. 4. Dviratį aš buvau matęs. *Dar pernai. Kai ganiau su Stepuku* JBlt IV 249.

Visai suprantama, kad, sujungiant nevienarūšius reiškinius, sudėtiniam sakiniam su pridūrimu gali būti būdingas paralelizmo nebuvimas komponentuose – keičiasi veiksmažodžių laikai ir nuosakos, žodžių tvarka⁶⁹. Be to, pridūrimas išsiskiria kalbant savita intonacija⁷⁰ (skiriamieji ženklai ne visada ją perduoda).

Priduriamieji jungtukiniai sakiniai jungiami su tais pačiais sujungiamaisiais ir prijungiamaisiais jungtukais bei žodžiais, kaip ir nepriduriamieji⁷¹. Sujungiamiesiems

⁶⁵ Величук А. П., Автореферат..., стр. 10–11; Поспелов Н. С., О грамматической природе и принципах классификации бессоюзных предложений, „Вопросы синтаксиса...“, стр. 353.

⁶⁶ Василенко И. А., cit. str., p. 254–255.

⁶⁷ Величук А. П., Автореферат..., стр. 4–5.

⁶⁸ Василенко И. А., cit. str., p. 254; Величук А. П., Автореферат..., стр. 6, 13.

⁶⁹ Плещенко Т. П., Диссертация, стр. 6.

⁷⁰ Мильт В. Ф., Интонация присоединения в современном русском языке, „Ученые записки (1-й Моск. пед. ин-т иностранных языков)“, т. 18, 1960, стр. 128.

⁷¹ Плещенко Т. П., Диссертация, стр. 19а.

jungtukams *ir, o, bet* būdinga tai, kad jie dažniausiai eina kartu su jų reikšmes modifikuojančiais žodeliais (pvz., *o ir, o tai, ir be to, o be to* ir t. t.).

Jungtukų bendrumas, mūsų nuomone, kaip tik verčia abejoti, ar teisinga pridūrimą, kaip sujungimą ir prijungimą, laikyti savarankišku ryšio tipu. Neįtikimas atrodo ir Pleščenkos aiškinimas, kad sujungime ir pridūrime bendri jungtukai santykiauja taip, kaip bendros morfologinės formos, išreiškiančios skirtingas sintaksines kategorijas (pvz., sveikiname *vasarą*, gėlės žydi *vasarą*). Juk jungtukas, o dar labiau jungiamasis žodis yra ne tik formalinis elementas, kaip galūnė ar priešdėlis, — jis turi, nors ir menką, bet savarankišką semantinį turinį.

Mūsų nuomone, pridūrimas negali būti priešpastatomas kitiems sintaksiniamis santykiams, nes jo esmę sudaro psichologinis pagrindas (subjektyvumas), bet ne gramatinis-struktūrinis. Pridūrimas kartais gali būti gramatiniu požiūriu apibūdinamas, bet priešpastatomas jis tegali būti tik nepriduriamiesiems sakiniams. Todėl negalime pridūrimo laikyti lygiu ir sudedamajam, priešpriešiniam ir skiriamajam sujungimui, kaip tai siūlo T. Lomtevas⁷².

Pridūrimas nėra loginis-semantinis komponentų santykis, bet gali būti ypatingu būdu su juo susijęs, todėl tie patys sujungiamieji ir prijungiamieji sakiniai gali reikšti tuos pačius loginius santykius ir su pridūrimo atspalviu, ir be jo. Kartu gali būti T. Pleščenka visai teisi, kad priduriamųjų sakinių su jungtuku *ir* loginiai santykiai yra įvairesni, negu „gryno“ sujungimo⁷³. Tai paaiškinama tuo, kad pridūrimo subjektyvus pobūdis leidžia sujungti įvairaus turinio komponentus, o tuo pačiu ir jų loginiai santykiai gali būti įvairesni.

* * *

Paaiškinamasis ryšys yra visų mažiausiai tirtas. Be minėto Kuzmino, šiuo klausimu yra rašę N. Pospelovas⁷⁴, N. Kirpičnikova⁷⁵, L. Loseva⁷⁶, Chu-Men-chao⁷⁷ ir kt.

Plačiausiai ir ryškiausiai savo pažiūras yra išdėstę Pospelovas ir Kirpičnikova, kiti pasitenkino viena kita pastaba.

Pospelovas daugiausia dėmesio skyrė bejungtukinių sakinių paaiškinamajam santykiui apibūdinti. Jo nuomone, tik kaip papildomoji priemonė paaiškinamąjį ryšį gali nurodyti ir jungtukai, bet jų pobūdis yra fakultatyvinis, todėl juos galima praleisti, nepakeitus sakinio konstrukcijos.

Pospelovo nuomone, paaiškinamieji yra tokie bejungtukiniai sakiniai, kurių pirmąsias dalis paaiškina antrasis komponentas, savo forma sudarantis atskirą sakinį ir atstojantis nesančią pirmojo komponento sakinio dalį (žr. mūsų p. 25 pvz. 1, 2, 4, 5).

Kirpičnikova nesutinka su Pospelovu ir teigia, kad paaiškinamasis ryšys būna tik „tarp dviejų žodžių, žodžių junginių arba sakinių, reiškiančių iš viso vieną są-

⁷² Ломтев Т. П., Из истории синтаксиса русского языка, М., Учпедгиз, 1954, стр. 62.

⁷³ Плещенко Т. П., Диссертация, стр. 82–83.

⁷⁴ Пospelов Н. С., cit. str., „Вопросы синтаксиса...“, стр. 351.

⁷⁵ Кирпичникова Н. В., Диссертация, стр. 258.

⁷⁶ Loseva Л. М., Диссертация, стр. 260.

⁷⁷ Ху-Мен-хао, Диссертация, стр. 201.

voką arba vieną mintį, tiktai skirtingai išreikštų⁷⁸. Tada didelė dalis mūsų mokymėse gramatikose išskiriamų priedėlių (su *arba, tai yra*) būtų priskirtini prie paaiškinimo, ir paaiškinamasis ryšys būtų daugiau būdingas žodžių ir jų junginių santykiams, negu sudėtiniams sakiniams. Lietuvių kalboje šio tipo sakiniams (jų labai maža) jungti vartojamas jungtukas *tai yra*. Jie struktūriniu atžvilgiu galėtų būti priskiriami prijungiamiesiems sakiniams.

* * *

Apžvelgę įvairias, nors ir ne visas, pažiūras sudėtinių sakinių ryšio tipų klausimu, tariamės galį padaryti kai kurias apibendrinamąsias pastabas:

1. Sudėtinių sakinių klasifikacija turi remtis įprastomis visoms mokslo sritims loginio skirstymo taisyklėmis: adekvatiškumas, vienas skirstymo pagrindas, skirstymo nariai vienas kitą šalina, skirstymo nenutrūkstamumas.

2. Mėginant bejungtukinius sakinius skirstyti į sujungiamuosius ir prijungiamuosius, dažniausiai pažeidžiamas vieno pagrindo principas. Pavyzdžiui, kai kurių bejungtukinių sakinių prijungimas apibūdinamas tik loginiu-semantiniu pagrindu, o kitų – struktūriniu-gramatiniu; atskiri gramatinės struktūros požymiai vėl nėra bendri visiems bejungtukiniams sakiniams. Be to, čia dažnai nusikalstama kitam logikos principui – skirstymo nariai vienas kitą šalina: kai kurie prijungiamųjų sakinių gramatinės struktūros požymiai iš esmės būdingi ir kai kuriems sujungiamiesiems sakiniams.

3. Visus sudėtinius sakinius siūlytume visų pirma skirstyti į *jungtukinius* ir *bejungtukinius* sudėtinius sakinius; toliau tik jungtukinius sakinius į sujungiamuosius ir prijungiamuosius.

4. Sujungimas nuo prijungimo skiriasi į sakinį įeinančių visų komponentų struktūriniu savarankiškumu; sujungiamieji jungtukai ir žodžiai parodo komponentų semantinį ryšio pobūdį (o jis gali būti labai įvairus), bet sujungiamų komponentų struktūrinio savarankiškumo nepanaikina; o prijungiamieji jungtukai ir prijungiamieji žodžiai tokiu laipsniu pakeičia prijungiamojo komponento struktūrinį savarankiškumą, kad šalutiniai sakiniai yra visiškai netekę savarankiškumo.

5. Bejungtukiniai sakiniai į prijungiamuosius ir sujungiamuosius neskirstytini. Jų visi sakiniai-komponentai struktūriniu atžvilgiu yra lygūs, todėl čia priešpastatyti sujungimo ir prijungimo negalima, o priskirdami visus bejungtukinius sakinius prie sujungiamojo tipo, nieko nelaimime, nes neišryškėja būdingieji struktūriniai-gramatiniai jų bruožai.

6. Pridūrimas pastebimas ir vientisiniuose, ir visų tipų sudėtiniuose sakiniuose (jungtukiniuose ir bejungtukiniuose); jis išskiriamas, pasiremiant kitais požymiais, negu sakinių prijungimas ir sujungimas. Todėl priduriamojo tipo sudėtinių sakinių negalima laikyti trečiuoju sudėtinių sakinių sintaksinio ryšio tipu.

Vilniaus valstybinis V. Kapsuko v.
universitetas,
Lietuvių kalbos katedra

Įteikta
1962 m. spalio mėn.

⁷⁸ Кирпичникова Н. В., Диссертация, стр. 263.

Sutrupinimai

- AV — A. Vienuolis, Raštai, I, V, 1953, 1954.
AVc — A. Venclova, I, 1955.
Gr — J. Grušas, Karjeristai, 1957.
IS — I. Simonaitytė, Raštai, IV, 1958.
IS Obt — I. Simonaitytė, O buvo taip... 1960.
Bil — J. Biliūnas, Raštai, I, 1954.
JBlt — J. Baltušis, Parduotos vasaros, I, 1957.
JJ RR — J. Jablonskis, Rinktiniai raštai, I, 1957.
PC — P. Cvirka, Raštai, II, VIII, IX, 1949.
V.M.-P. — V. Mykolaitis-Putinas, Raštai, III, 1959.

К ВОПРОСУ О СИНТАКСИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЯХ СЛОЖНОГО ПРЕДЛОЖЕНИЯ

А. ПИРОЧКИНАС

Резюме

До сих пор литовские синтаксисты, в большинстве авторы школьных учебников, в своем понимании синтаксических отношений сложного предложения придерживаются, в основном, взглядов И. Яблонскиса, впервые выраженных им еще в 1911 г.

С целью найти теоретическую опору для выводов в статье дается широкое обозрение русских советских синтаксических теорий относительно типов сложного предложения.

Автор не разделяет мнения тех, которые на основе логических отношений между предложениями делят сложные предложения вообще и бессоюзные сложные предложения в частности на сложносочиненные и сложноподчиненные. Другие элементы грамматической структуры, кроме союзов, не в состоянии дать нам надежную и ясную основу для разграничения бессоюзных сложных предложений по видам синтаксической связи — сочинения и подчинения. Автор предлагает союзные сложные предложения делить на сложносочиненные и сложноподчиненные по признаку структурной самостоятельности предложений-компонентов. Компоненты сложного предложения, соединенные соединительными союзами, сохраняют структурную самостоятельность: их можно разделить точкой, и тогда они станут самостоятельными, отдельными полными предложениями (только смысловая связь может иногда прерваться или могут возникнуть другие смысловые отношения и их оттенки). В сложноподчиненном предложении тот компонент, в котором имеется подчинительный союз или союзное слово („придаточное предложение“), обычно неотделим от „главного предложения“ — из-за подчинительного союза (союзного слова) оно утратило структурную самостоятельность.

При таком понимании сочинения и подчинения предложений все бессоюзные сложные предложения были бы сложносочиненными. Но так как они во многом отличаются от союзных предложений, в статье предлагается

вообще отказаться [от их деления по признаку сочинения и подчинения. Признание за ними [характера сочинения вряд ли поможет выяснить их синтаксические виды.

В статье затрагиваются также вопросы присоединения и пояснения.

Присоединение — это субъективная связь, которая может быть и сочинительной, и подчинительной, и бессоюзной, и даже между однородными членами предложения и отдельными предложениями. Присоединение может противопоставляться только соответствующим конструкциям без присоединительного оттенка.

Пояснительные союзные предложения по признаку структурной самостоятельности могут относиться к подчинительному типу.
